

Mihai Pascaru

**COMUNITATE,
IDENTITATE
ȘI MARGINALIZARE**

**LIMES
2019**

CUPRINS

CUVÂNT INTRODUCTIV	5
I. COMUNITATEA TERITORIALĂ ÎN SOCIOLOGIA LUI FERDINAND TÖNNIES	11
II. IDENTITATE COMUNITARĂ ȘI PEISAJ CULTURAL	16
1. Identitatea: nucleul identitar,	16
referenții identitari și sentimentul identității	16
2. Strategiile identitare	19
3. Identitate și strategii identitare în comunitățile teritoriale	21
4. Identitate și peisaj cultural	26
5. Identitatea regională ca formă a identității comunitare	29
III. COMUNITATE ȘI ATAȘAMENT	31
1. Atașamentul raportat la loc și comunitate	31
2. Cercetări asupra atașamentului și mândriei teritoriale	33
3. Atașament, viață comunitară și participare	48
IV. COMUNITĂȚI MARGINALIZATE	54
1. Definiri, configurații teoretice	54
2. Situații particulare	56
3. Soluții participative	61
4. Zone și comunități marginalizate	63
5. Marginalizare și atașament	74
V. RELIGIE, BUNĂSTARE ȘI VIAȚĂ COMUNITARĂ	78
1. Religie și bunăstare	78
2. Religie și comunitate	84

3. Cercetări în municipiul Alba Iulia	86
3.1. Structura etnică și religioasă eșantionului	86
3.2. Bunăstare și apartenență religioasă	92
3.3. Apartenență religioasă și viață comunitară	97
3.4. Pentru un ecumenism strategic	102
ÎN LOC DE ÎNCHEIERE: COMUNITATEA, IDENTITATEA ȘI MARGINALIZAREA ÎN STRUCTURA ȘI DINAMICA FAPTULUI SOCIAL.....	110
BIBLIOGRAFIE.....	115

Contribuții la:

Dicționar de sociologie rurală,
coord. Ilie Bădescu și Ozana
Cucu-Oancea (2004)

Tratat de sociologie rurală,
coord. Ilie Bădescu,
Ozana Cucu-Oancea și
Gheorghe Șișeștean (2009)

Tratat de sociologie, coord.
Dumitru Otovescu (2010).

Prezentare în:

Sociologi români de azi.
Generații, instituții și
personalități,
Dumitru Otovescu (2016)

2010). Din ansamblul rezultatelor anchetei amintite vom valorifica în ultimul capitol doar o serie de asocieri dintre apartenența religioasă și diferite variabile ale locuirii, veniturilor gospodăriei și alimentației locuitorilor chestionați, pe de o parte, și dintre apartenența religioasă și o serie de variabile care pot descrie viața și participarea comunitară, pe de altă parte. În legătură cu importanța practică a unui asemenea demers vom insista mai mult în concluziile capitolului, subliniind nevoia unui ecumenism strategic în conexiune cu o serie de intervenții ale instituțiilor statului (Pascaru, 2019b).

În finalul volumului de față propunem o incursiune scurtă în structura și dinamica faptului social, cu reliefarea principalelor implicații ale identității, atașamentului și marginalizării la nivel comunitar. Punctul de plecare îl va constitui un anumit mod de definire a faptului social în care sunt evidențiate, în conexiune, *acțiunea socială*, *transformarea acțiunii sociale în acțiune comunitară*, *acțiunea comunitară* și *constituirea acesteia în funcție de treaptă pentru sistemul social integrator*.

I.

COMUNITATEA TERITORIALĂ ÎN SOCIOLOGIA LUI FERDINAND TÖNNIES

Așa cum am mai reținut și cu altă ocazie (Pascaru, 2003a, p. 13), termenul de comunitate „este unul dintre cei mai evazivi și vagi în sociologie și până acum în mare măsură fără un înțeles specific” (Abercrombie et al., 1988, p. 44), având atât de multe înțelesuri și întrebuintări „încât este aproape imposibil de definit cu precizie” (Smelser, 1981, p. 144). În ambele cazuri semnalate și aici se face trimitere la comunitatea teritorială.

La noi, Ion Aluaș, având în atenție obiectul sociologiei comunităților – comunitatea teritorială, remarca și el la un moment dat faptul că termenul de comunitate nu este lipsit de ambiguități (Aluaș, 1998, p. 11).

Oricum, aproape că nu există încercare de definire a termenului invocat fără o trimitere la celebra lucrare a lui Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887). Apariția recentă a acestei lucrări în limba română ne prilejuiește o serie de noi incursiuni tematice pe care le centrăm în jurul conceptului de *comunitate teritorială*. Dar, mai întâi, reținem o serie de dezvăluiri semnificative ale lui Niall Bond, cel care serie un cuvânt introductiv la ediția amintită. Bond dezvăluie faptul că lucrarea *Gemeinschaft und Gesellschaft* „a luat naștere dintr-o pasiune primordială”, încă din copilărie Tönnies cunoscând diferența dintre viața familială, pe care o descrie folosind conceptul de comunitate, și lumea exterioară, străină, pe care o definește ca fiind societatea. Aceasta deoarece, născut fiind într-o fermă din ducatul Schleswig, Tönnies „este singurul sociolog german care provine din mediul rural”, de la zece ani

trăind însă într-un orașel, Husum, unde familia sa se mută pentru a asigura mai multe șanse la educație celor șapte copii. (Bond, 2016, p. 25).

În definirea comunității la Tönnies, s-a considerat că punctul de plecare îl reprezintă noțiunea de *voință*, dar o privire mai atentă, ne relevă și un alt fundament: noțiunea de *loc*. Scria sociologul german: „Comunitatea sângelui, ca unitate a esenței, se dezvoltă și se evidențiază într-o comunitate de loc, care își are expresia imediată în viața comună, iar comunitatea de loc se dezvoltă în comunitate de spirit, pur și simplu ca acțiune comună și orientare în aceeași direcție, în același sens” (Tönnies, 2016[1887], p. 63). Sunt prezente în acest enunț cele trei tipuri de comunitate pe care Tönnies le va analiza în lucrarea sa: înrudirea, vecinătatea prietenia. Cele trei tipuri de comunitate, scria sociologul german, „sunt strâns legate în spațiu ca și în timp și, în consecință, în ceea ce privește dezvoltarea și fenomenele lor particulare, ca și în cultura umană și în istoria sa, în general.” (Tönnies, 2016[1887], p. 63).

Rudenia, remarca Tönnies, „are drept loc și, totodată, drept corp, casa” (Tönnies, 2016[1887], p. 63). Vecinătatea, observa sociologul german, „reprezintă caracterul general al vieții comune la țară, acolo unde proximitatea localităților², ogrorul comun, ba chiar simpla delimitare a pământurilor determină contactele numeroase ale oamenilor, obișnuința și cunoașterea intimă reciprocă, făcând necesară munca în comun, ordinea și administrarea și lăsând loc pentru implorarea favorurilor și a clemenței zeilor și spiritelor tutelare ale pământului și apei, care aduc binecuvântare sau amenință cu răul” (Tönnies, 2016[1887], p. 64). Prietenia, în schimb, este mai propice orașului deoarece ea se dezvoltă „ca și condiție și efect ale muncii și ale mentalității comune”. Și totuși, remarcă interesantă a lui Tönnies, prietenia este mai puțin dependentă de un loc. Dacă viața comună în sânul orașului poate fi considerată vecinătate, prietenia spirituală formează un fel de loc invizibil, „un oraș și o adunare mistică, animate cumva de o intuiție artistică, de o voință creatoare” (Tönnies,

² Cel mai probabil, *locuințelor*.

2016[1887], p. 64). Peste toate acestea, religia pare să joace un rol deosebit de important în prietenie, ca formă de comunitate și, prin consecință, în viața orașului: „...Divinitatea celebrată în spirit comun are o importanță imediată pentru întreținerea legăturii, căci numai ea sau, cel puțin, ea înainte de toate, îi conferă o formă vie și durabilă” (Tönnies, 2016[1887], p. 64).

Plecând de la grupurile familiale și clanuri, Tönnies vorbea de alte formațiuni „determinate de sol și pământ”: țara, provincia și satul. (Tönnies, 2016[1887], p. 71). Parțial în afară, parțial pe lângă sat, sublinia Tönnies, „se dezvoltă însă orașul, împlinit nu atât prin obiectele naturale comune, cât prin spiritul comun care menține coeziunea” (Tönnies, 2016[1887], p. 71). Din punct de vedere exterior, considera sociologul german, „orașul nu este altceva decât un sat mai mare, o multitudine de sate învecinate”, dar el domnește „precum un tot asupra ariei înconjurătoare”, formând, prin asociere cu aceasta, „o nouă organizare a regiunii și, într-un context mai larg, a țării...” (Tönnies, 2016[1887], p. 71). Văzut din interior, orașul își dezvăluie „produsele și roadele sale: asociația de lucru, branșa sau breasla; și asociația de cult, confrăția, comunitatea religioasă care este în același timp și cea mai înaltă expresie de care ideea de comunitate este capabilă” (Tönnies, 2016[1887], pp. 71-72).

O altă perspectivă din care Tönnies se raporta la ideea de loc este cea a casei. Sociologul german distingea între casa izolată, gospodăria țărănească, și casa urbană. Casa izolată poate fi „cortul mobil și purtat dintr-un loc în altul al nomadului” sau ferma „ca și casă a stăpânului sau casă de familie, situată în afara și deasupra satului” (Tönnies, 2016[1887], p. 77). Gospodăria țărănească reprezenta pentru Tönnies „sediul bine fondat, corespunzător culturii normale a solului, al unei economii domestice autosuficiente pentru orice necesitate importantă, sau care se completează prin ajutorul oferit de către vecini și de către cei care muncesc pentru ajutorarea comunității (de exemplu cel al fierarului satului sau al altor artizani)” (Tönnies, 2016[1887], p. 77). Casa urbană este

tributară schimbului pentru necesitățile sale urgente. Cea mai mare parte din ceea ce se produce nu este destinat consumului propriu ci schimbului pentru obținerea alimentelor vitale pentru viața la oraș. Astfel, scria Tönnies, „ia naștere schimbul între țară și oraș... în care țara se bucură de avantajul evident de a schimba marfa indispensabilă cu cea de care se poate lipsi în măsura în care nu este vorba de utilaje și alte mijloace necesare economiei” (Tönnies, 2016, p. 78). Tönnies vorbea și de o dimensiune comunitară a asocierii țară-oraș: „...Un spirit frățesc și spontan de împărtășire și de dăruire rămâne extraordinar de viu, contrar dorinței firești de a păstra ceea ce îți aparține, sau de a dobândi cantități cât mai mari din bunurile străine” (Tönnies, 2016[1887], pp. 78-79). Un raport similar, aprecia sociologul german, se menține și în schimburile dintre două orașe, dar într-un sens mai puțin comunitar (Tönnies, 2016[1887], pp. 78-79).

Revenind la rolul religiei în viața orașului, reținem de la Tönnies ideea că religia suplinește faptul că „devotamentul față de tradiție cedează” (Tönnies, 2016[1887], p. 86), breasla fiind „similară unei comunități religioase”, ca și orașul în ansamblul lui (Tönnies, 2016[1887], p. 87).

În cazul unui popor sedentar, aprecia Tönnies, „comunității de sânge i se adaugă cea de teritoriu, a patriei, care are noi efecte asupra sentimentelor oamenilor...” (Tönnies, 2016[1887], p. 262). Pământul, scria sociologul german, „are propria sa voință, care controlează barbarismul familiilor inconstante”. Și urmează o observație destul de emoționantă: „Pământul locuit înconjoară poporul, așa cum mama cuprinde și protejează copilul” (Tönnies, 2016[1887], p. 263).

Orașul mare, în care se desfășoară în plenitudinea ei societatea, este descris de Tönnies în termeni deloc pozitivi: „...Orașul mare și condițiile societății, în general, reprezintă corupția și moartea poporului care încearcă în zadar să devină puternic prin masa sa și care, pentru a se elibera de nefericirea sa, nu vede decât utilizarea forței sale în revoltă” (Tönnies, 2016[1887], p. 295).

Atunci când recurge la perspectiva diacronică, pentru a evidenția succesiunea celor două mari epoci, a comunității și a societății, Tönnies găsește că sunt specifice epocii comunității familia, viața satului și orașul dominat de viața religioasă, în timp ce epocii societății îi este specific orașul mare. (Tönnies, 2016[1887], p. 296).

II.

IDENTITATE COMUNITARĂ ȘI PEISAJ CULTURAL

1. Identitatea: nucleul identitar, referenții identitari și sentimentul identității

În științele umane, aprecia Alex Mucchielli, „noțiunea de *identitate* apare ca un concept global utilizat din ce mai des cu accepțiuni foarte diferite” (Mucchielli, A., 1986, p. 3).

Pentru a realiza înțelegerea unei identități individuale, grupale sau culturale, susținea psihosociologul francez, va trebui să definim nucleul său identitar (*noyau identitaire*), adică „sursa de coerență internă și tensiune teleologică care caracterizează orice ființă socială având o existență proprie” (Mucchielli, A., 1986, p. 3).

Identitatea, considera Alex Mucchielli, „este un ansamblu de criterii de definire a unui subiect și un sentiment interior” (Mucchielli, A., 1986, p. 5). Acest sentiment de identitate este compus din diferite sentimente: 1) sentimentul de unitate, 2) sentimentul de coerență, 3) sentimentul de apartenență, 4) sentimentul de valoare, 5) sentimentul de autonomie și 6) sentimentul de încredere.

Principalele etape în abordarea identității, în concepția lui Alex Mucchielli, sunt următoarele: 1) abordarea referenților identitari, 2) abordarea nucleelor identității individuale, grupale și culturale, 3) definirea sentimentului de identitate (Mucchielli, A., 1986, p. 5).

Categoriile de referenți identitari identificate de Alex Mucchielli erau: 1) referenți materiali și fizici, 2) referenți istorici, 3) referenți psihoculturali, 4) referenți psihosociali (Mucchielli, A., 1986, pp. 8-9).

Ansamblul de determinanți ai acestei prime categorizări, aprecia Alex Mucchielli, pot fi regrupați diferit și pot da o anumită structură fundamentată pe: 1) *identitatea materială* (morfologie, posesii, organizare), 2) *identitatea proprie* (origini și trecut, situația actuală, sistemul de valori și de conduite specifice, potențialități proprii) și 3) *identitatea socială* (imaginea identității venită de la alții, afiliere și apartenențe cunoscute, simboluri și semne exterioare). (Mucchielli, A., 1986, p. 9).

În lucrarea despre identitate a lui Alex Mucchielli, există trimiteri la o serie de referenți identitari specifici identității grupale. Ei sunt grupați în referenți care țin de: 1) mediul de viață, 2) istorie, 3) demografie, 4) activități economice și de altă natură, 5) organizare socială și 6) mentalitate (Mucchielli, A., 1986, pp. 11-14). Interesant este faptul că tipurile de referenți mai sus pomenite se regăsesc în dosarele anchetei monografice pentru o comună rurală propusă de Roger Mucchielli (1976), fără ca lucrarea acestuia din urmă să fie citată undeva. Detalii despre „ancheta pe bază de dosare” a lui Roger Mucchielli am prezentat și noi în lucrarea *Sociologia comunităților* (2003).

Nucleele identitare, în concepția lui Alex Mucchielli, „sunt sisteme de percepție, de evaluare, de rezonanță afectivă și de expresie comportamentală”, structuri psihoculturale construite de la care putem deduce existența individuală ca și cea grupală sau socială. Alex Mucchielli descrie ca nucleee identitare: 1) *sistemul cultural*, nucleul identitar al unei societăți; 2) *mentalitatea*, nucleul identitar al unui grup și 3) *sistemul cognitiv*, nucleul identitar al unui individ. (Mucchielli, A., 1986, p. 14).

Pentru un grup, considera Alex Mucchielli, nu putem vorbi de sistem cultural de grup (orice grup specific are cultura sa proprie), ci vorbim, mai simplu, de *mentalitate*. Psihosociologul francez, că o mentalitate este un ansamblu de achiziții comune ale membrilor unui grup, achiziții care servesc de referințe permanente și inconștiente pentru perceperea lucrurilor, pentru evaluarea faptelor și intervenția în orientarea

conduitelor (Mucchielli, A., 1986, pp. 22-23). O mentalitate, mai constata psihosociologul francez, „desemnează o stare de spirit, un fel de a vedea așezat pe principii, un fel de a vedea asociat în mod automat la moravurile observate în comportamente” (Mucchielli, A., 1986, p. 23).

În lucrarea sa despre identitate, Alex Mucchielli introducea la un moment dat conceptele de *identitate individuală*, *identitate socială* și *identitate comunitară*, o atenție specială acordând identității comunitare pe care o consideră „element primordial al diferitelor nuclee identitate (cultural, grupal și individual)” (Mucchielli, A., 1986, p. 67). Identitatea comunitară care, după Alex Mucchielli, este „mai întâi participarea afectivă la o entitate colectivă” reprezintă „un pilon constant al tuturor identităților (Mucchielli, A., 1986, p. 68). Aceasta fondează, scria Alex Mucchielli, sentimentul identității cu deosebire la nivelul sentimentelor de apartenență, valoare și încredere.

Psihosociologul francez introducea în discuție și conceptul de *eu comunitar* care se fondează esențialmente pe participarea afectivă la comunitate (Mucchielli, A., 1986, p. 70). Au fost perioade în care, după Alex Mucchielli, identitatea individuală și identitatea comunitară erau una, dar evoluții mai recente au dus la apariția disocierii persoanei, putând vorbi de *identitatea comunitară* și *identitatea individuală* (Mucchielli, A., 1986, p. 72).

Dimensiunea participativă comunitară a identității individuale, considera Alex Mucchielli, „este pusă în evidență de observarea unui anumit număr de fenomene de solidaritate umană, cum ar fi războaiele, persecuțiile și manifestările de naționalism, în aceste fenomene identitatea individuală confundându-se cu identitatea colectivă (Mucchielli, A., 1986, p. 72).

Identitatea socială este, după psihosociologul francez, „ansamblul criteriilor care permit o definiție socială a individului sau grupului, care permit situarea în societatea sa”, fiind o identitate atribuită de alți indivizi și alte grupuri ale societății. Psihosociologul francez mai scria că noțiunea

de identitate socială se suprapune peste conceptul actual de *statut social* (Mucchielli, A., 1986, p. 75).

2. Strategiile identitare

Pentru Kastarsztein (1990), a vorbi de strategii identitare presupune a clarifica ce sunt „victoriile identitare” (*victoires identitaires*), adică *ce finalități* urmăresc actorii atunci când urmează să pună în cauză structurile lor identitare actuale, atunci când tind să facă acceptată, recunoscută, valorizată apoi impusă o nouă structură. De asemenea, considera Kastarsztein, ar urma să definim „care comportamente individuale sau colective, conștiente sau inconștiente, adaptate sau inadaptate, sunt puse în aplicare pentru a ajunge la aceste „victorii” contra unui adversar care poate fi individul însuși, alții în interacțiune concretă (familie, colegi, prieteni), sau sistemul social” (Kastarsztein, 1990, p. 31).

Într-o încercare de sinteză, Kastarsztein reținea că una dintre finalitățile strategice esențiale este recunoașterea existenței individului în sistemul social. Aceasta implică, în același timp, faptul că sistemul îi recunoaște apartenența și un loc specific și că el, individul, resimte subiectiv această recunoaștere. Acest dublu aspect, *apartenența* și *specificitatea* (sau *singularitatea*), constituie un element major pentru înțelegerea comportamentelor identitare finalizate (Kastarsztein, 1990, p. 32).

În anumite situații individul își definește obiectivele care îi vor permite să demonstreze apartenența sau să demonstreze voința sa de integrare. Obiectivele pot fi *conformizarea*, *anonimatul* și *asimilarea*.

Conformizarea, scria Kastarsztein, constă în evaluarea conștientă sau inconștientă a treptei de similitudine care există între un actor și mediul său și aceasta în termeni de comportamente, opinii, atitudini, motivații sau dorințe, spațiile de libertate, de interpretare individuală sau